

**Делът на труда в брутният доход: основни тенденции
(България сравнена с други страни)**

Христо Мавров

**The Labor Share of Income: Basic Trends
(Bulgaria compared to other countries)**

Hristo Mavrov

Abstract

The article focuses on the key trends of the labor share in total income in the major developed countries, CEE countries and Bulgaria as well. A conclusion is made that the share of labor in developed countries and the countries of Central and Eastern Europe decreases but increases in Bulgaria. Despite the positive trend, the share of labor in Bulgaria is still far below that of most other countries.

Keywords: labor share, developed countries, CEE countries, functional distribution of income

Увод

В годините след глобалната кризата от 2008 г. броят на публикациите, изследващи причините и последиците от кризата логично се увеличава. В тях могат да се открият над двадесет детерминанти на кризата. Част от изследванията насочват внимание към *доходното неравенство* и обявяват, че поляризацията в доходите е основна причина за кризата, защото е в основата на макроикономическите дисбаланси, които водят до срив в икономиката. Подобна позиция се защитава от Дж.Стиглиц¹ и Томас Пикети².

И ако разглеждането на доходното неравенство като причина за глобалната криза има все повече поддръжници, то доходното неравенство придобива нарастващо значение и в друг аспект - в контекста на устойчивото развитие. Последното вече се приема като безалтернативна концепция на развитието. Нараства броят на проучванията за влиянието на степента на доходното неравенство върху различни аспекти на икономическия и социалния живот. Р.Уилкинсън и К. Пикет в „Патология на неравенството“ представят убедителна аргументация за негативните ефекти на доходното неравенство върху жизнения стандарт, психичното здраве, образователното равнище, продължителността на живот, криминалните прояви и др.³ В научната ни литература В. Цанов също разглежда проблема от този аспект за България⁴.

Всичко посочено е доказателство за значимостта на проблема за доходното неравенство. Икономическата теория разглежда доходното неравенство като резултат от разпределението на доходите в обществото в два аспекта – от гл.т. на персоналното разпределение на доходите (доходите на отделните индивиди) и от гл.т. на функционалното разпределение на доходите (възнаграждението на групи хора в зависимост от собствеността им върху факторите на производство).

Очертаният по-горе интерес към доходното неравенство в научните публикации е насочен предимно към персоналното разпределение на дохода. В по-малка степен се изследва значението на факторното разпределение, разбирано като разпределението на общия доход между фактора

¹ Stiglitz, J. The Price of Inequality. Penguin Books, 2013. p.81, p.107, p.127.

² „Според мен няма абсолютно никакво съмнение, че увеличаването на доходното неравенство в САЩ е допринесло за финансовата нестабилност“. Вж. Piketty, Thomas. Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press, 2014, p.297.

³ Пикет, К., Р. Уилкинсън. Патология на неравенството. превод от англ., 2014, изд. „Изток-Запад.

⁴ Цанов, В. Социални влияния на неравенството в доходите на населението в България. Икономически изследвания, 2015/2.

труд и останалите фактори на производство - капитал, земя, предприемачество.

Повдигнатата проблематика заслужава сериозно внимание в микро и макроикономически аспект, поради което **целта** на тази разработка е *да се открият съвременните тенденции в изменението на дела на труда в брутния доход и да се направят оценки за България*. **Обект** на изследване са групата на развитите страни, страните от Централна и Източна Европа и България. **Периодът** на изследване е детерминиран от наличните данни.

Кратък исторически поглед

Проблемът за функционалното разпределение на дохода не е нов. Без да се изпада в детайли, сме задължени да споменем, че в исторически план теорията за разпределението на доходите в обществото е съществена тема в произведенията на икономистите-класици. За Давид Рикардо определянето на законите на това разпределение или *„естественото движение на рентата, печалбата и работната заплата“* е *„главна задача на политическата икономия“*. По късно К. Маркс излага теорията за експлоатацията и за непрекъснато намаляващия дял на фактора труд.

Развитието на икономическата теория в лицето на неокласическата теория и маржинализма предоставя силни инструменти за позитивен анализ на процесите на функционално разпределение на дохода. Въпреки това, едва ли може да се твърди, че в модерния Икономикс проблемите на доходното разпределение заемат централно място. Една от причините е свързана с факта, че в тази област в най-голяма степен позитивният анализ трябва да се допълни от нормативен такъв. Позитивният анализ, свързан с фундаменталните въпроси *„Защо има бедни и богати страни“* и *„Защо има бедни и богати хора“* изисква и отговори за това, дали съществуващото разпределение е справедливо. Самите маржиналисти, в лицето на Дж. Б. Кларк, приемат, че разпределението на доходите на основата на пределната производителност е естествен закон. Дали това е справедливо или не, е преди всичко етичен въпрос. С други думи тези икономисти адресират проблема до моралната философия.

В този смисъл фокусът върху проблемите на неравенството в доходите ще зависи от това, дали изследователите го приемат за нормална характеристика на пазарната икономика или като резултат от действието на създадени от хората институции и политики, които следователно могат и да се променят. Изучавайки емпиричните зависимости на функционалното разпределение през 1928 г. Ч. Коб и П. Дъглас извеждат своята прочута производствена функция⁵, която дълги години се използва за анализиране и на макроикономическата динамика. В тази функция се приема, че дялът на капитала и труда е постоянен. Това на практика означава, че темповете на растеж на работната заплата и на произведения продукт са еднакви. В своята класическа статия за разкриване на ролята на техническия прогрес на основата на съвкупната производствена функция Р. Солоу също приема за неизменни дела на труда и капитала⁶. Дори Никълъс Калдор обявява тази *„константа“* на дела на труда в дохода за един от стилизираните факти на макроикономиката и съпътстващи икономическия растеж. Исторически данни до 1980 потвърждават тази *„константа“* за САЩ и Англия. Промяната във факторните дялове обаче е тест за валидността на използваните в икономическата наука модели. С др. думи факти, свързани с изменение на дела на труда ще наложат промяна в съществуващите теоретични модели. А такива факти вече има. Тенденцията за намаляване на дела на трудовите разходи в брутния доход в развитите държави бележи своето начало от средата на 70-те години на 20 век⁷. Например за периода 1975 -2012 г. този дял спада

⁵ Cobb, Ch. and P. Douglas. A Theory of Production. The American Economic Review, 1928, 18 (1), pp. 139-165.

⁶ Solow, R. Technical Change and the Aggregate Production Function. The Review of Economics and Statistics, 1957, 39 (3), pp. 312-320.

⁷ Вж. Workers' share of national income. Labour pains, The Economist, Nov. 2nd 2013

<http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21588900-all-around-world-labour-losing-out-capital-labour-pains>.

както следва: в САЩ - от 68% на 63,7%, в Япония- от 76% на 60%, в Германия-от 76% на 68,5%, във Великобритания – от 75% на 70%, Франция- от 80% на 69%, Италия – от 83% на 69%⁸.

Анализът на тези тенденции е важен, защото за разлика от другите фактори на производство, трудът има двойствена роля. Трудът е свързан неотделимо с човека. Той е не само фактор, но и трябва да бъде цел на развитието. И тук е един от големите недостатъци на неокласическата теория, която третира фирмата като черна кутия и разглежда факторите на производство като субститути. От една страна, каква е вътрешната структура на фирмата, механизмите на управление и мотивиране не се разглеждат от неокласическата теория. От друга страна, акцентирайки единствено върху максимизация на печалбата неокласическата теория предлага варианти за решение, в които поскъпването на труда е причина, той, трудът, да се заменя с по-евтиния фактор – капитал. Намаляването на труда на практика означава безработица.

Преди да проследим по-обстойно тези тенденции ще разгледаме начина на измерване на дела на труда в brutния доход, създаден в икономиката.

Методи за измерване и данни

Делът на фактора труд в общия доход се измерва чрез следното отношение:

$$\text{Дял на труда} = (\text{доход от труд/брутен доход}) * 100 \quad (1)$$

По отношение на измерването на дела на труда и променливите, използвани в горната формула има няколко дискуссионни момента. Те обстойно са представени в една работа на Алън Кругер от 1999 г.⁹ Проблеми на измерването са в двете посоки: от една страна с числителя на формулата – как да се представи дохода от труд, и от друга страна със знаменателя - коя форма на brutния доход да се използва.

В националната статистика и в Евростат доходите от труд се измерват с показателя „Компенсация на наетите лица“ или „Compensation of employees“. Проблемът тук е къде да се отнесе доходът на самонаетите лица – дали е трудов доход или е част от капиталовия доход. Предлагат се няколко подхода. При първия, доходите на самонаетите лица изцяло се отнасят към капиталовия доход. Това е резултат от особеностите на статистическото отчитане в националните статистики - доходът на самонаетите е обединен с капиталовия доход на акционерните предприятия. При втория подход към работните компенсации на наетите лица се добавят 2/3 от дохода на самонаетите. А доходът от самонаетите се изчислява като броя на самонаетите се умножи по средната работна заплата на наетите в частния сектор на икономиката. При третия подход, „коригираният“ дял на труда се изчислява по формулата:

$$\text{Дял на труда (коригиран)} = \frac{[(\text{компенсации на наетите/брой на наетите}) * \text{общ брой заети}]/\text{БВП по пазарни цени}}{\text{БВП по пазарни цени}} \quad (2)$$

Тази формула е подходяща, ако не се променя структурата на заетите лица в икономиката. Реалността обаче е друга. Броят и отрасловата структура на самонаетите еволюира във времето – от предимно селскостопански дейности към сферата на услугите сега. Едно предимство на този показател е, че има информация в базата данни на Европейската комисия АМЕСО database.

Другият проблем е свързан с избора на форма на brutния доход в икономиката. Възможни показатели тук са и БВП (използва се от ОИСР) и brutната добавена стойност, БДС. Смятаме, че БДС дава по-точна представа за търсената динамика, тъй като елиминира влиянието на данъчната система. В тази статия за развитите страни се използват данни от ОИСР, а за страните от ЦИЕ и България от ОИСР, Евростат и базата данни АМЕСО. Делът на труда в базата данни на ОИСР се изчислява на практика по формула (2)- т.е. в знаменателя е БВП, а в числителя - коригиран

⁸ <http://stats.oecd.org/Index.aspx?queryname=345&querytype=view>

⁹ Krueger, A. Measuring Labor's Share. The American Economic Review, 1999, 89 (2), 45/51.

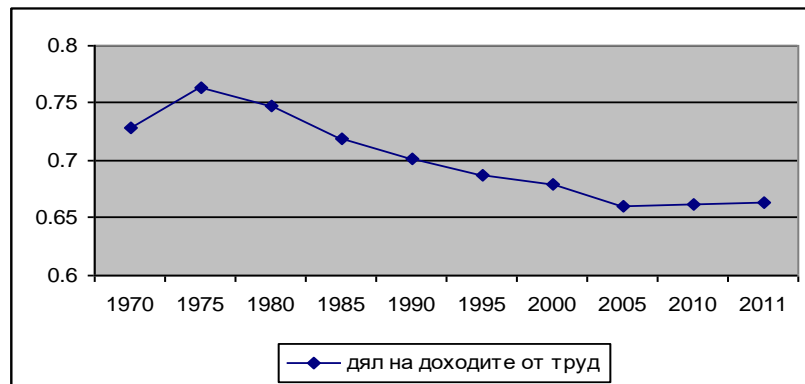
показател за работните компенсации. В Евростат има данни по формула (1), като знаменателя е БВП по пазарни цени. Също така се използват и данни за дела на труда от АМЕСО по собствени изчисления, като във формула (1), като числител се използват „Компенсациите на наетите, а в знаменател – брутната добавена стойност.

В посочените статистически бази данни се използват като синоними показателите дял на труда (labour share) и реални трудови разходи на единица продукция (real unit labour cost). Според дефиницията на Евростат реалните разходи на единица продукция (RULC) сравняват работните компенсации на един работник и производителността (изчислена като номиналния БВП на един зает). С други думи отношението между това, което всеки работник получава и стойността, създадена от него. Темпът на растеж на този показател дава представа за динамиката на участието на фактора труд в стойността на създадения продукт¹⁰.

На практика този начин на изчисляване на реалните разходи на 1-ца продукция ги представя като показател, който измерва дела на трудовите разходи в създадения БВП. Това се посочва и в дефинициите на ОИСР „Делението на общите трудови разходи на номиналния БВП понякога се разглежда като реални трудови разходи на единица продукция”¹¹ В този смисъл разглеждането на динамиката на реалните разходи на 1-ца продукция (RULC) означава, че се проследява изменението на дела на възнаграждението на фактора труд в стойността на създадения продукт. Това е точно проблематиката за функционалното разпределение на създадения обществото доход.

Основни тенденции

На фигура 1 е представена динамиката на дела на труда за 6 развити страни от ОИСР. За тези данни делът на труда е изчислен по формула (2) и показва изменението на средното равнище на дела на труда в групата страни.

Източник: собствени изчисления по данни от OECD¹²

Фиг. 1 Динамика на дела на доходите от труд в БВП за 6 развити страни от ОИСР, 1970-2012

Тенденцията на спад на дела на труда в развитите пазарни икономики Италия, Франция, Германия, Великобритания, САЩ и Япония е ясно изразена след 1975 година.

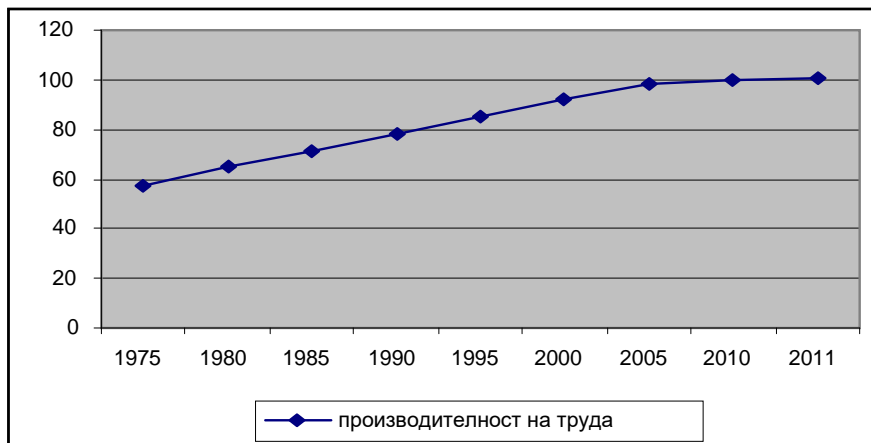
Периодът 1970-2010 г. се характеризира и със значително повишаване на производителността на труда (вж. фигура. 2). Средно за 6-те страни от ОИСР производителността нараства с около 40 процентни пункта. В условията на непрекъснато повишаваща се производителност на труда спадащият дял на дохода от фактора труд означава, че все по-малка

¹⁰ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00130>

¹¹ <http://stats.oecd.org/Index.aspx?queryname=345&querytype=view>

¹² <http://stats.oecd.org/Index.aspx?queryname=345&querytype=view>

част от тази увеличена производителност се насочва към работещите и обратно, по-голяма част отива във вид на печалба към собствениците на капитал.

Източник: собствени изчисления по данни от OECD

Фиг. 2 Производителност на труда за 6 развити страни от ОИСР, 1970-2012 (2010=100)

Изменението на дела на труда през периода 1970-2010 г. за всяка от шестте страни е представено в таблица 1.

Таблица 1

Дял на труда в БВП за шест страни от ОИСР
за периода 1970-2010 г.

	1970	1990	2010	2010/1970
Италия	0,80	0,76	0,69	-11,78
Германия	0,73	0,70	0,68	-5,34
Япония	0,65	0,65	0,59	-5,88
Франция	0,78	0,70	0,69	-9,35
Великобритания	0,71	0,71	0,70	-1,29
САЩ	0,69	0,68	0,64	-5,67

Източник: по данни от ОИСР

Почти по едно и също време в тези страни се достигат максималните стойности на дела на труда. В Италия - 0,827 през 1975 г.; в Германия - 0,763 през 1974 г.; в Япония - 0,759 през 1975 г.; във Франция - 0,805 през 1976 г.; в САЩ - 0,69 през 1975 и във Великобритания - 0,75 през 1975. Най-голямо е изменението в Италия – 11,78 процентни пункта, а най-малко във Великобритания – 1,29 процентни пункта.

Очертаната тенденция на спад на дела на фактора труд е дори по-дълбока, ако се коригира дялът на доходите на работещите за сметка на най-богатите 1% от наемните работници. Става дума за високоплатените изпълнителни директори (СЕО) на големите банки и корпорации. Според някои оценки „В САЩ спадът от началото на 1990-те до средата на 2000 г. е 2 пъти по-голям, около 4,5 процентни пункта, ако се изключат най-богатите 1%“¹³

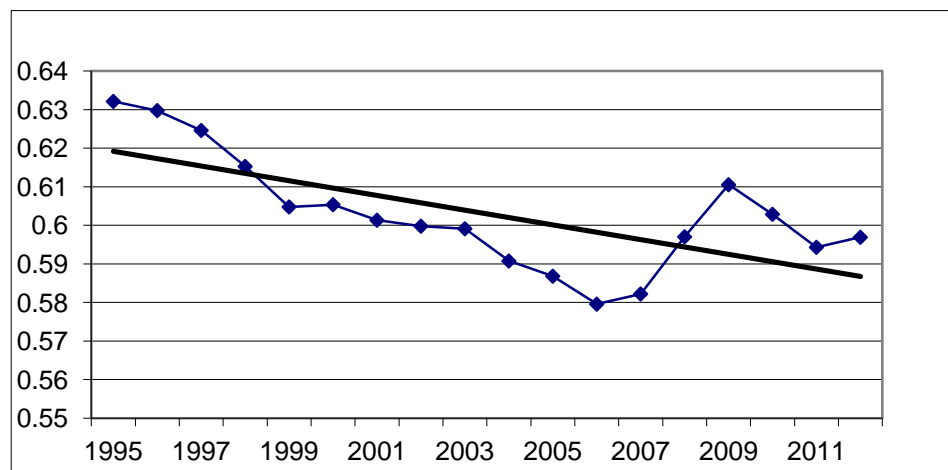
Няколко са основните изводи за развитите страни:

¹³ Вж. Workers' share of national income. Labour pains, The Economist, Nov. 2nd, 2013.

1. Дългосрочна тенденция на намаляване на дела на труда е характерна за всички развити страни;
2. Наблюдава се силна синхронност в динамиката на дела на труда;
3. Най-силно е изразена тази тенденция в Италия – спад с 11 процентни пункта;
4. В края на периода -2012г. най-висок дял има във Великобритания от 70%, а най-нисък - в САЩ от 64%.

Страни от ЦИЕ

В ОИСР се събират и предоставят данни и за някои страни от ЦИЕ. За страните - членки (Полша, Чехия, Унгария, Словакия, Словения и Естония) информацията за дела на труда (реални трудови разходи на единица продукция) обхваща периода 1995-2012 г. Има данни и за България, Литва и Румъния, но за ограничен брой години. Това налага разделянето на анализа на две части. От една страна - разкриване на общата тенденция за периода 1995-2012 г. за посочените по-горе 6 страни, и от друга страна, сравнение на абсолютната величина на показателя дял на труда на България с другите страни. Първата част от анализа е представена на фигура 3, а втората - на фигура 4.

Източник: по данни на ОИСР¹⁴

Фиг. 3 Динамика на дела на труда в БВП за Полша, Чехия, Унгария, Словакия, Словения и Естония, 1995-2011

Независимо, че периодът е значително по-кратък, отколкото при развитите страни, тенденцията към намаляване на дела на труда в brutния доход се проявява и за тези шест страни от ЦИЕ. На фиг.3 е представена динамиката на средната величина на дела на труда за тази група страни. Общото намаление за периода е 3,5 процентни пункта. Това прави 0,2 процентни пункта средно на година. За развитите страни общото намаление за периода 1975-2012 г. е по-голямо - 9,5 процентни пункта, но е по-голям и периодът. Средногодишното намаление е 0,22 процентни пункта., което означава, че и за двете групи страни средногодишното намаление е почти едно и също.

Представената и анализирана информация е основание за две групи изводи. Първо, изводи за страните от Централна и Източна Европа:

1. Тенденцията на намаляване на дела на труда с около 3,5 процентни пункта.
2. В края на периода дялът на труда е около 60 %.

¹⁴ <http://stats.oecd.org/Index.aspx?queryname=345&querytype=view>

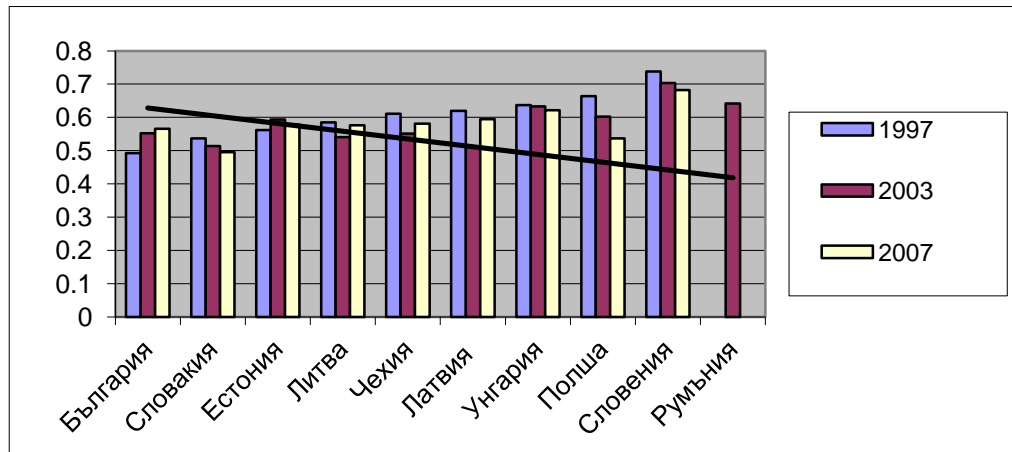
Второ, общи изводи за развитите страни и страните от Централна и Източна Европа:

1. Обща тенденция на намаляване на дела на труда в БВП.
2. Средногодишното намаление и за двете групи страни е еднакво – около 0,2 процентни пункта годишно.
3. В края на периода делът на труда средно в развитите страни е с около 6 процентни пункта по-висок.

България

Задълбочаване на изследването изисква разкриване на мястото на България в тези тенденции на основата на сравнителен анализ с горните две групи страни, които по икономически показатели са по-развити от България. Първото сравнение с тези страни е чрез данни от ОИСР. Това е необходимо за съпоставимост на информацията. Липсата на достатъчно данни в ОИСР за дела на труда на България (налични са данни от 1997 до 2007 г.) не позволява категоричност в оценките в дългосрочен период.

И все пак се вижда, че България е единствената от изследваните страни, в която се наблюдава нарастване на дела на труда, измерен чрез този показател, от 1997 г. през 2003 г. и до 2007 г. (виж фигура 4).

Източник: по данни на ОИСР

Фиг. 4 Делът на труда в БВП за страните от ЦИЕ и България

Данните и графиката дават възможност да се обособят четири групи страни:

В първата група има непрекъснато нарастване на дела на труда през този 10-годишен период. В състава на тази група е единствено България;

Във втората група страни се наблюдава непрекъснато намаляване на дела на труда. В тази група присъстват Полша, Словакия и Словения. Полша реализира и най-голямото изменение в посока намаляване от всички страни – 12 процентни пункта;

В третата група няма еднозначни тенденции. Тук участват Чехия и балтийските републики Естония, Литва и Латвия. При тях се откроява период на нарастване на дела на труда до 2003 г., след това отново намаляване. Крайният резултат обаче е незначително намаление, най-голямото от които е при Чехия – 3 процентни пункта;

В четвъртата група попада само Унгария. Тя пък е единствената страна, в която дела на труда остава почти постоянен на ниво от 63%.

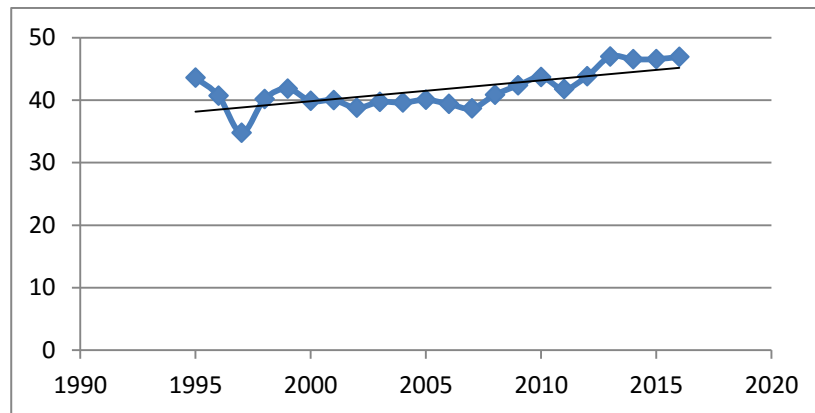
Извод за България

В крайна сметка делът на труда в България (измерен чрез показателя „коригирани компенсации към БВП“ с данни от ОИСР), независимо от нарастването, остава по-малък

отколкото на групата по-развити страни от ЦИЕ. Разликата достига 3 процентни пункта. В сравнение със Словения, разликата достига през 2007 г. почти 12 процентни пункта.

Тук се налага представянето на още няколко числа. През 1995 г. делът на труда в дохода за Словения е 80% - най-висок от всички страни от ЦИЕ и сравним с този на Италия и Франция от 1975 г. Въпреки спадащата тенденция, през 2012 г. делът на труда в Словения е 74% и продължава да е най-висок от всички разглеждани тук страни.

Интересно е да се проследи тенденцията в изменението на дела на труда и чрез показател, изчислен като отношение на компенсациите на наетите към брутната добавена стойност, БДС. Поради ограничение в обема на статията това ще бъде направено само с данни за България.

Източник: собствени изчисления по данни на АМЕСО¹⁵

Фиг. 5 Динамика на дела на труда в БДС в България, 1995-2015

Общата тенденция на изменение на дела на труда в брутната добавена стойност България за годините от 1995 до 2015 г. е нарастваща. През 2015 г. делът на труда е 46,6% и е с 3% пункта повече от 1995 г. Могат да се обособят два периода – до и след 2007 г. През първия период делът на труда е сравнително постоянен, с известни колебания около ниво 40%. След 2007 г. се очертава тенденция на нарастване.

От представения сравнителен анализ на тенденциите в изменение на дела на труда в брутния доход на основата на данни от два източника и при използването на два показателя могат да се направят следните **по-важни изводи**:

1. Очертана е дългосрочна тенденция на намаляване на дела на труда в брутния доход за основните развити страни и за страните от ЦИЕ;
2. Средногодишното намаление е около 0,2 процентни пункта и е валидно за развитите страни и страните от ЦИЕ.
3. Наблюдава се силна синхронност в динамиката на дела на труда в развитите страни и по-изразени колебания в страните от ЦИЕ;
4. Установени са най-високи стойности на дела на труда през 1975 г. около 80%, а в края на периода-около 74%.
5. България показва тенденция на повишаване на дела на труда, по-силно изразена след 2007 г., но разликата между дела на труда и средното равнище за другите страни остава значително.

Големите въпроси, които остават, са за факторите, стоящи зад тези тенденции – глобални и национални. Доколко те са свързани с обективни процеси, движени от технологичните изменения и глобализацията, или с институционални промени, подлежащи на контрол и изменение и

¹⁵ http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm, 24.10.2015

способни да обърнат очертаната тенденция? Не по-малко важен е и въпросът за последиците от тези изменения върху растежа и върху устойчивото развитие.

Използвана литература:

1. Пикет, К., Р. Уилкинсън. Патология на неравенството. превод от англ., 2014, изд. „Изток-Запад“
2. Цанов, В. Социални влияния на неравенството в доходите на населението в България
3. Anastasia, G. Effects of Globalization on Labor's Share in National Income. IMF, 2006
4. Cobb, Ch. and P. Douglas. A Theory of Production. The American Economic Review, 1928, 18 (1), pp. 139-165. available on line
5. ILO, Income inequality and labour income share in G20 countries: Trends, Impacts and Causes. 2015. at http://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_398774/lang--en/index.htm 28.09.2015
6. Stockhammer, E. Why Have Wage Shares Fallen? A Panel Analysis of the Determinants of Functional Income Distribution, Conditions of Work and Employment Series No. 35. International Labour Organization, 2013. at: <https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/470913.html>, 29.09.2015
7. Sachs, J. Common Wealth. Economics for a Crowded Planet. Penguin books. 2008. Стр 6 и 32
8. Stiglitz, J. The Price of Inequality. Penguin Books, 2013
9. Stockhammer, E, Onaran, O and S. Ederer. Functional income distribution and aggregate demand in the Euro area. Journal of Economics, Vol. 33 (1): 139-159
10. Stockhammer, E. Financialization, Income distribution and the crisis. Investigación económica, vol. LXXI, 279, enero-marzo de 2012, pp. 39-70
11. Employment in Europe 2007, European Communities, 2007
12. Global Wage Report 2010/11.3
13. Workers' share of national income. Labour pains, The Economist, Nov. 2nd 2013
14. AMECOdatabase http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm
15. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?queryname=345&querytype=view>

За контакти:

Доц.д-р Христо Мавров
Икономически университет – Варна
E-mail: mavrov_h@ue-varna.bg